

OM Å REISE NORDOVER TIL HIDDENSEE, «DEM LETZEN ORT DER FREIHEIT INNERHALB DER GRENZEN»

Suzanne Bordemann

Sammendrag

Året er 1989, bare få måneder før Den tyske demokratiske republikk (DDR) går i oppløsning. I Lutz Seilers prisbelønte roman *Kruso* (2014, norsk 2015) utspiller handlingen seg på den legendariske baltiske øya Hiddensee. Boken forteller om en gruppe intellektuelle og dissidenter på den østtyske ferieøya helt i utkanten av landet. I denne artikkelen ser jeg nærmere på noen av romanens tallrike motiver fra reiselitteraturgenren. Romanen *Kruso* benytter seg av ulike reisemotiver knyttet til robinsonaden for å skildre en avsidesliggende østtysk øy som et magisk sted der DDRs flyktninger kunne frigjøre seg fra vareøkonomiens fristelser og dermed bli resistent mot tanken på å prøve seg på et livsfarlig fluktforsøk over Østersjøen til Møn, det vil si Vesten. Bokens helt *Kruso* proklamerer en allmenn humanitet, der naturen på Hiddensee gir mennesket mulighet til å vokse. Han ser på friheten som en oppgave, og naturen fungerer som veileder.

Nøkkelord

Motiver fra reiselitteraturgenren, robinsonade, pilgrimsreise, selvbesinnelse, natur

Zusammenfassung

Wir schreiben das Jahr 1989, nur wenige Monate vor der Auflösung der Deutschen Demokratischen Republik (DDR). In Lutz Seilers preisgekröntem Roman *Kruso* (2014, norwegisch 2015) spielt die Handlung auf der sagenumwobenen Ostseeinsel Hiddensee. Das Buch erzählt von einer Gruppe von Intellektuellen und Dissidenten auf der ostdeutschen Ferieninsel am äußersten Rand des Landes. In diesem Artikel gehe ich näher auf einige der zahlreichen Motive des Romans aus dem Genre der Reiseliteratur ein. Der Roman *Kruso* zeigt anhand verschiedener Reisemotive im Zusammenhang mit der Robinsonade eine abgelegene ostdeutsche Insel als magischen Ort, an dem sich DDR-Flüchtlinge von den Verlockungen der Warenwirtschaft befreien konnten und sich so der Versuchung des lebensgefährlichen Fluchtversuchs über die Ostsee nach Møn, das heißt in den Westen, zu widersetzen. Der Held des Buches, *Kruso*, proklamiert eine allgemeine Menschheit, in der die Natur von Hiddensee dem Menschen die Möglichkeit gibt, zu wachsen. *Kruso* sieht Freiheit als Aufgabe und die Natur als Wegweiser.

Schlüsselbegriffe

Motive aus dem Genre Reiseliteratur, Robinsonade, Pilgerfahrt, Selbstbeherrschung, Natur

Hiddensee er en liten, bilfri øy i Østersjøen, vest for Rügen. Fra 1949 til 1990 tilhørte Hiddensee Øst-Tyskland. I Lutz Seilers roman *Kruso* (2015 (1. oppl. 2014)) utspiller handlingen seg på den legendariske baltiske øya, bare få måneder før murens fall i 1989.¹ Med sin beliggenhet helt i utkanten av DDRs statsterritorium var øya definert som DDR-grenseområde. Grensetropper kontrollerte området for å hindre forsøk på republikkflukt.² Hiddensee har lenge vært kjent for sin praktfulle natur. Mange kunstnere og forfattere – blant dem nobelprisvinneren Gerhard Hauptmann – fant ro og inspirasjon på den baltiske øya.³ Også i den perioden Hiddensee tilhørte DDR fantes det en kunstnerkoloni på øya. I *Kruso* stiliseres stedet til «ein schmales Stück Land von mythischem Glanz» (Seiler 2015, 34).⁴ Ferieøyas magi er ekstraordinær. Hiddensee beskrives som en enklave som utøver stor tiltrekningskraft på en stadig voksende strøm av østtyskere – dagsturister, men også andre typer tilreisende. For mange av dem skyldes stedets tiltrekningskraft også geografien – Hiddensee ligger avsides til, langt borte fra et system «das sie entweder ausgespuckt und für unbrauchbar erklärt hatte oder dem sie sich schlichtweg nicht mehr zugehörig fühlten» (Seiler 2015, 168).⁵ Øya beskrives som et refugium for dem som kommer dit for å søke tilflukt fra en prekær hverdag. Paradismotivet er framtreddende: Hiddensee er en «ark» for landets dropouts (Seiler 2015, 47).

Et motiv (av lat. *motivus*, «bevegende») er «[d]et en forfatter eller dikter skriver om» (Refsum/Lothe/Solberg 2007, 145). Motiver er små stoffenheter som skaper sammenheng i en tekst, og de bidrar til å forbinde tekstens narrative nivåer og til å strukturere stoffet (Daemmrich 1995, XVII).

Seilers roman leker med kjente motiver knyttet til robinsonaden. Det begynner med bokens tittel, som åpenbart refererer til Daniel Defoes *Robinson Crusoe* (1719). De som søker tilflukt på Hiddensee er, i likhet med Defoes figur Robinson Crusoe, «skipbrudne», forklarer Robinsons navnebror og Seilers karismatiske protagonist Alexander Kru-sowitsch, kalt «Kruso» (Seiler 2015, 125). De «skipbrudne» – en gruppe intellektuelle, opposisjonelle og dissidenter – har blitt lokket til den eksotiske og sagnomsuste enklaven med sitt legendariske miljø rundt den karismatiske skikkelsen Kruso. Boken forteller om en gruppe DDR-dropouts som har reist fra en krisepreget hverdag til en «geografisk utopi» (Ernst Bloch), der individet og visjonen om et framtidig liv i frihet står høyt.

Robinsonader defineres som «Schilderungen der Existenzbewältigung Schiffbrüchiger [...], der Überlebenskunst, des selbstgenügsamen Daseins, der Gründung einer naturnahen, vorbildlichen Gesellschaft und der Rettung» (Daemmrich 1995, 297).⁶

¹ Romanen ble tildelt *Der deutsche Buchpreis* i 2014 og er oversatt til mange språk. Norsk oversettelse ved Sverre Dahl, Gyldendal 2015.

² Det var til sammen rundt 6000 østtyskere som prøvde å flykte over Østersjøen – langt flere enn over dødsstripemuren. (<https://www.goethe.de/ins/dk/de/kul/mag/20654637.html> 2014).

³ <http://www.norddeutsche-kuenstlerkolonien.de/cms/kunstlerkolonie-hiddensee/>

⁴ «På slutten av alle disse historiene var Hiddensee et smalt stykke land med en mytisk glans» (Seiler 2015a, 32).

⁵ «et land som enten hadde spyttet dem ut og erklært dem for ubrukelige eller som de ganske enkelt ikke lenger følte at de tilhørte» (Seiler 2015a, 161).

⁶ «skildringer av de skipbrudnes kamp for tilværelsen, av overlevelseskunsten, av en nøysom tilværelse, av hvordan et naturlig, forbilledlig samfunn grunnlegges og reddes» (oversettelse S.B.).

Øymotivet er, ved siden av reisemotivet, tekstens kjernemotiv, og det nyanseres av paradismotivet og prøvelsesmotivet. Seilers robinsonade forteller om et lite, nonkonformistisk og utilpasset fellesskap av sesongarbeidere i den travle restauranten «Zum Klausner». Og den beretter om en visjon som utgjør en drivende kraft i restaurantens «besetning»: «In dieser Besetzung [...] geht es um mehr, und darin sind wir uns alle einig» (Seiler 2015, 49).⁷

I denne artikkelen skal jeg lese Seilers *Kruso* som en reiseberetning og se nærmere på noen av de tallrike motivene fra reiselitteraturgenren. Romanens skildringer kretser i all hovedsak om bokens to protagonister. Den ene er, som nevnt, Alexander Krusowitsch, kalt Kruso. Kruso drives av en visjon om å fornye den østtyske staten innenfra. I hans framtidvisjon er Hiddensee av avgjørende politisk betydning i den forstand at stedet spiller en nøkkelrolle i hans plan. Krusos utopi er stedbundet. Han bruker hele sin energi for å initiere denne frigjørings-, modnings- og selvtvoldelsesprosessen hos hver enkelt, og hans plan er helt avhengig av stedets magi, det er Kruso overbevist om. Reisemotivet nyanseres av paradismotivet. Naturen gir riktignok ikke svar, men den skaper en uunnværlig ramme for selvbesinnelse, samklang og balanse.

Bokens andre protagonist, studenten Edgar Bendler, kalt Ed, har forlatt sin studenttilværelse i Halle. En eksistensiell krise er utgangspunktet for hans fluktlignende oppbrudd, og reisen nordover til Hiddensee er knyttet til et håp om en ny start. Ed drives av et behov for selvbesinnelse og selvgransking. I restauranten Klausner møter han Kruso, og romanen skildrer Eds selvopplagsreise under veiledning av Kruso og hans frihets- og sosialutopi. For Edgar Bendler er oppholdet på Hiddensee forbundet med en kunstnerisk oppvåknings- eller initieringsprosess. Reisemotivet følger et klassisk skjema: Eds reise begynner med et fluktlignende oppbrudd og en søken, der figuren gjennomgår prøvelser og fremmedgjøring, før den opplever forløsning og kan vende hjem.

Om pilegrimsreisende til Hiddensee, Krusos utopi og Eds frigjøring

Middelalderens pilegrimsreisende håpet på tilgivelse, lindring, helbredelse eller på å bli hjulpet ut av en prekær kritesituasjon, når de la ut på sine reiser. Seilers *Kruso* behandler reisemotivet i pilegrimsreisenes tradisjon, når figuren Kruso refererer til året 1536, da klosteret på Hiddensee ble oppløst. Munkene ble hjemløse, og Kruso mener at DDRs «dropouts, skipbrudne, hjemløse» går i tiggermunkenes fotspor:

«Vor Zeiten, als das Kloster aufgehoben wurde», flüsterte Kruso, «ist es vielen der Mönche unmöglich gewesen, sich von der Insel loszusagen. Dabei ging es ihnen nicht um Glauben oder Konfession, viele konvertierten sogar. Es ging ihnen um die Freiheit, die den Dingen hier [auf Hiddensee] schon immer anhing, die in der Luft lag, das alte Geheimnis der Insel. Die Freiheit zieht uns an, Ed, und sie nimmt sich ihre Helfer. Im Grunde hatten diese Mönche also keine Wahl, ein Paradox, aber so ist es mit der Freiheit. Sie sind von Haus zu Haus gezogen, als Bettelmönche, angewiesen auf Almosen und ein Dach über dem Kopf. [...] Diese Mönche waren bereit, ihren Platz im Orden preiszugeben, sie waren

⁷ «Men i denne besetningen [...] dreier det seg om mer, og her er vi alle enige...» (Seiler 2015a, 47).

Aussteiger, Schiffbrüchige, Obdachlose – sie waren bereit, das alles hinter sich zu lassen, nur um hier zu sein, verstehst du?» (Seiler 2015, 152)⁸

Krusos fortelling om tiggermunkene på Hiddensee illustrerer hans optimistiske visjon om menneskets indre frigjøring på valfartsstedet Hiddensee. Paradoksalt nok hadde munkene ikke noe valg da klosteret ble nedlagt i 1536, doserer Kruso. For å kunne følge sitt hjerte og bli værende på øya, måtte de leve et liv som tiggermunker – gi avkall på fast bosted og personlig eiendom. De aksepterte, ja bestemte seg for et liv som hjemløse omstreifere, bare de kunne bli værende. Friheten, som heftet ved stedet, «som lå i luften», holdt dem på stedet og ga deres tiggerliv mening. Det samme gjelder for dem som har lidd skipbrudd i det østtyske samfunnet rundt 450 år senere. Alle drømmer om å komme dit: «Alle diese Schiffbrüchigen waren Pilger, Pilger auf Pilgerschaft zum Ort ihrer Träume, dem letzten Ort der Freiheit innerhalb der Grenzen» (Seiler 2015, 265).⁹ Pilegrimenes indre «reise» til modning og erkjennelse – og det gjelder både for tiggermunkene i sin tid og for DDRs dropouts rett før murens fall – er nå som før knyttet til stedsmotivet. Ifølge romanens protagonist Kruso er Hiddensee det siste stedet der frihet er mulig innenfor landets grenser. Kjente motiver fra pilegrimsreiselitteraturen som prøvelses- og forsakelsesmotivet bidrar til å nyansere skildringene av figurenes modnings- og oppvåkningsprosess.

Romanen *Kruso* forteller om et lite, men sagnomsust fellesskap som befinner seg i utakt med samfunnet i DDR. Deres lederskikkelse har en visjon om å endre samfunnet innenfra – ikke primært ved å forsøke å finne teoretiske svar på de mange problemene som har ført til at så mange har flyktet hit, men snarere i praksis. Krusos mål er å mobilisere de skipbrudnes egne ressurser og reaktivere den enkeltes selvbergingskrefter. Transformasjonsdiskursen og opplysningsmotivet står sentralt i Krusos utopi som bygger på et opplæringsprogram der mennesket skal bevisstgjøres. På den avsidesliggende øya prøver han å hjelpe flyktningene med å finne tilbake til sine indre «røtter» (Seiler 2015, 257-258), og som sitatet ovenfor illustrerer, sammenligner han dem med et «pilegrimsfellesskap», der det jobbes for å legge til rette for at den enkelte skal kunne leve et selvbestemt og intellektuelt utviklende liv.

Kruso skiller seg fra sine omgivelser gjennom sin glødende og urokkelige overbevisning om at friheten kan og må oppdages på Hiddensee.¹⁰ I sine «forelesninger» for de nyankomne understreker Kruso at flukten til Vesten ikke er noen løsning. Hans ambisiøse mål er derimot å sette hver og en av de skipbrudne i stand til å vende hjem etter oppholdet på øya og leve et fritt liv *innenfor* staten. Her nyanserer paradismotivet tekstens

⁸ «For lenge siden, da klosteret ble omgjort, [...] var det helt umulig for mange av munkene å løsrive seg fra øya. Men her dreide det seg ikke om tro eller konfesjon, mange konverterte til og med. Det dreide seg om friheten som alltid fulgte med tingene her, den som lå i luften, øyas gamle hemmelighet. Friheten tiltrekker oss, Ed, og den finner seg sine hjelpere. I grunnen hadde disse munkene altså ikke noe valg, et paradoks, men slik er det med friheten. De gikk fra hus til hus, som tiggermunker henvist til almisser og et tilfeldig tak over hodet. [...] Disse munkene var villige til å gi fra seg sin plass i munkeordenen, de var avhoppere, skipbrudne, hjemløse – de var villige til å legge alt bak seg for bare å være *her*, skjønner du?» (Seiler 2015a, 146)

⁹ «Alle disse skipbrudne var pilegrimer, pilegrimer på valfart til sine drømmers sted, frihetens siste sted innenfor grensene» (Seiler 2015a, 256).

¹⁰ Anne Fuchs kaller den utopien som leves på Hiddensee for «small utopia» (Fuchs 2017, 416). Man kunne like godt si at det dreier seg om en stor utopi, i og med at den sikter mot en systemforandring.

kjernemotiv, øymotivet: Kruso satser på Hiddensees magi og bevisstgjørende effekt. Krusos frihetsutopi baserer seg på en sosialutopi og en framtidsutopi, der den skjulte perlen Hiddensee inntar en nøkkelfunksjon som ideell arena for et framtidig samfunn, der den enkeltes frigjøring og modning initieres. Ed tenker: «Wer hier ist, hatte das Land verlassen, ohne die Grenze zu überschreiten» (Seiler 2015, 164-165).¹¹

Om Eds indre og ytre reise

Spontane reiser var vanskelige, ikke bare til utlandet, men også innenfor DDR. Ed kommer til Hiddensee etter å ha hørt en tidligere sesongarbeiders fortelling om sine erfaringer på øya: «Die Freiheit, ihr Lieben, besteht im Kern darin, im Rahmen der existierenden Gesetze eigene Gesetze zu erfinden, Objekt und Subjekt der Gesetzgebung zugleich zu sein, das ist ein Hauptzug des Lebens dort oben, im Norden» (Seiler 2015, 33).¹² Velkjente forestillinger som «[t]he idea of north as a place of purification, an escape from the limitations of civilization» (Davidson 2005, 21) finner tydelig gjenklang i Ed, når han følger dette løftet om et fritt liv «der oppe, i nord» og bryter opp til øya. På Hiddensee var det forbudt å oppholde seg etter mørkets frambrudd, hvis man ikke kunne dokumentere en jobb eller overnattingsavtale. Ed har ingen av delene, og han tilbringer den første natten illegalt på øya. Han må gjemme seg for grensepatroljene.

Kruso oppdager Ed gjennom kikkerten sin. Han holder øye med – overvåker – territoriet. Han har oversikt over alle som har blitt igjen på ulovlig vis, etter at dagens siste ferge har dratt tilbake til fastlandet. Kruso blir Eds mentor og læremester.

I oppvasken på restauranten Klausner møtes Ed og Kruso. Ed beundrer Kruso: «In seiner Lebensverwirrung hatte er einen unvergleichlichen Lehrer gefunden» (Seiler 2015, 80).¹³ Det nære og kompliserte vennskapet mellom Ed og Kruso har tydelige referanser til Crusoe og Fredag. I likhet med Defoes «Fredag» aksepterer Ed uforbeholdent Kruso som sin leder. Ed blir Krusos trofaste elev og venn og definerer sin assisterende rolle med eksplisitte referanser til Defoes figur (Seiler 2015, 108). Han ser opp til Krusos dedikerte alvor, energi og suverenitet.

Ed er forfatterspire og student i litteraturvitenskap. Reiseskildringene hans byr på mange poetologiske refleksjoner og intertekstuelle referanser til moderne lyrikk. Navn som Georg Trakl, Arthur Rimbaud og Wolfgang Hilbig er framtredd gjennom hele boken. For Ed blir Hiddensee et sted hvor han kan utvikle sin identitet som dikter.

I likhet med mange utopier framhever også *Kruso* litteraturens betydning for personlighetsutviklingen. Litteraturen inntar en sentral plass i miljøet som driver restauranten Klausner, transcenderer realiteten og kan gi avgjørende impulser for å leve et godt, ikke-fremmedgjort liv og endre samfunnsforholdene. Øya og havet blir klangbunn for Eds sansninger og erfaringer på hans streiftog på øya. Teksten benytter seg av mangfoldige litterære motiver, og i miljøet på Klausner spiller særlig den litterære modernismen en nøkkelrolle. Sesongarbeiderne på Klausner bruker litterære sitater for å kommunisere og

¹¹ «Den som var her, hadde forlatt landet uten å krysse grensen» (Seiler 2015a, 158).

¹² «Friheten, dere kjære, består i sin kjerne av å finne opp egne lover innenfor rammen av de eksisterende lovene, på samme tid være objekt og subjekt for lovgivningen, det er et hovedtrekk ved livet der oppe, i nord» (Seiler 2015a, 32).

¹³ «I sin livsforvirring hadde han funnet en uforlignelig lærer» (Seiler 2015a, 76).

markere sin opposisjon mot det bestående. I vennskapet mellom Kruso og Edgar inntar den østerrikske poeten Georg Trakl (1887-1914) en helt sentral rolle. Diktlinjer brukes for å etablere en referanseramme for sorgen, og diktningen blir i seg selv et frihetens fenomen.

Kruso er også en dannelses- og kunstnerroman, der figuren Ed representerer Krusos idealelev. Ed gjennomgår en utviklings- og modningsprosess fra å være en traumatisert ung mann som ønsker å være usynlig og gjemmer seg for verden, til å bli en ansvarsfullt og aktivt handlende person.¹⁴ Figuren Ed er tekstens fokalinstant. Hans kritiske selvrefleksjon framstår som et viktig strukturelement i denne reiseskildringen.

Krusos store mål er at ingen av landets skipbrudne skal være fristet eller nødt til å prøve seg på en livsfarlig flukt over Østersjøen til den danske øya Møn – omtalt som østtyskernes «Urbild der Sehnsucht» (Seiler 2015, 259).¹⁵ Krusos frihetsutopi bunner i et personlig traume: han har selv mistet sin søster da han var barn. Hun var en dyktig svømmer som prøvde å svømme over til Møn — men nådde aldri fram. Dette skjellsettende tapet danner bakteppet for Krusos visjon om en framtid der ingen hverken skal behøve eller ønske å flykte fra landet lenger. Slik forklarer han sin frihets- og framtidvisjon for Ed:

Nur eins vergiss nie: Es gibt sie, die Freiheit. Sie ist nämlich hier, auf der Insel. [...] Und auch du hast ihren Lockruf vernommen, oder? Ja, sie ruft, verdammt, sie ruft wie eine verdamnte Sirene... [...] Es klingt wie ein Versprechen, und alle kommen, und hier beginnt sie, unsere Aufgabe, der Ernst unserer Sache. Das heißt: Drei Tage, und sie sind eingeweiht. Wir schaffen drei oder vier Tage für alle, für jeden, und wir schaffen damit eine große Gemeinde, die Gemeinschaft der Eingeweihten. Und das ist erst der Anfang. Drei Tage hier, und sie können aufs Festland zurück, niemand muss fliehen, Ed! Niemand ertrinken. Denn dann haben sie es: im Kopf, im Herzen, wo auch immer. (Seiler 2015, 163)¹⁶

Kruso lover at alle som har reist til Hiddensee i håp om å bli forløst fra ulike former for tvang: fra yrket, staten og fortiden. Alle skal bli 'innviet' i løpet av tre til fire dager. De innviedes fellesskap eller «die Gemeinschaft der Eingeweihten» (Seiler 2015, 163) er, ved hjelp av Hiddensee, i stand til å overvinne den ytre og indre ufriheten de har flyktet fra: «Auf dem Weg zur Freiheit [...] waren die drei oder vier Tage Inselaufenthalt Essenz und allererste Bedingung» (Seiler 2015, 169-170).¹⁷

¹⁴ «Ich möchte einen Platz auf der Welt, der mich aus allem heraushält» (Seiler 2015, 109). [«Jeg vil ha en plass i verden som holder meg ute fra alt» (Seiler 2015a, 104).] Om Eds modning og emansipasjon, se Bordemann 2022.

¹⁵ «lengselens urbilde» (Seiler 2015a, 249).

¹⁶ «Bare ikke glem én ting; Den finnes, friheten. Den er nemlig her, på øya. For denne øya finnes, ikke sant? [...] Og du har også hørt lokkeropet, eller? Ja, den roper, pokker heller, den roper som en fordømt sirene... [...] Det lyder som et løfte, og alle kommer, og her begynner den, oppgaven vår, det alvorlige ved saken vår. Det vil si: Tre dager, og de er innviet. Vi skaper tre, fire dager for alle, for enhver, og dermed skaper vi en stor menighet, fellesskapet av innviede. Og dette er begynnelsen. Tre dager her, og så kan de dra tilbake til fastlandet, ingen behøver å flykte, Ed! Eller drukne. For da har de det: i hodet, i hjertet, hvor det nå kan være...» (Seiler 2015a, 156-157).

¹⁷ «På veien til friheten [...], var de tre-fire dages opphold på øya essensielt og en aller første betingelse» (Seiler 2015a, 162-163).

Stedsmotivet er ikke eksplisitt økokritisk utover det at øya – et avsidesliggende sted – byr på forutsetningen for et liv i naturlig harmoni med omverdenen og naturen. Det utsatte og fremmedgjorte mennesket får igjen kontakt med seg selv. Kruso støtter opp under denne frigjøringsprosessen med et selvutviklet «omsorgsprogram» som består av en rekke ritualer som er ment å bygge opp under fellesskapsfølelsen: rituelle vaskinger, felles arbeidsøkter og måltider med «die ewige Suppe» (Seiler 2015, 169). Kollektivitet og «Brüderlichkeit» (Seiler 2015, 182) er nøkkelord i Krusos plan. Han forteller Ed om Thomas Mores filosofiske dialog *Utopia* (1516) (Seiler 2015, 258). I likhet med Mores, bæres Krusos visjon av tanken om at den prekære politiske situasjonen setter i gang kollektive læreprosesser, som vil føre til at systemet utvikler seg til det bedre.¹⁸

En geografisk utopi

I Krusos framtidsutopi framstår Hiddensee som en smie for det nye mennesket. Seilers figur forfekter en uomstøtelig tro på enkeltmenneskets store transformasjonskraft. Naturen og miljøet vil sette i gang en bevisstgjøringsprosess hos de skipbrudne og føre til økt selverkjennelse og samhandling hos alle som har gjennomgått opplæringsprogrammet. Kruso er gjennomsyret av en erkjennelsesoptimisme der Hiddensee utgjør bærebjelken. Stedet er en uunnværlig arena for de skipbrudnes ideologikritiske og befriende holdningsendringer: «Die Insel ist die Erfahrung» (Seiler 2015, 175).¹⁹ Alle vil få innsikt i muligheten av å leve et fritt liv utenfor vareøkonomiens ideologisk forvrengte virkelighet: «[den] Täuschungen der Warenwelt» (Seiler 2015, 359).²⁰

Tilbaketrekningen fra verden og den implisitte sivilisasjonskritikken er kjente motiver fra reiselitteraturen og robinsonaden. Seilers figur Kruso forfekter en kapitalismekritikk. Hans utopi tar utgangspunkt i det politiske subjektet som ikke lenger er fremmedgjort, men har funnet tilbake til en indre harmoni med seg selv. Nøkkelen til denne transformasjonen er de skipbrudnes oppdagelses- og erfaringsbaserte kunnskap på bakgrunn av naturopplevelsene og arbeidspraksisen på Hiddensee. Kruso argumenterer for at historien er lovmessig, når han sier at «die Freiheit sei eigentlich immer schon da, in uns, wie ein tiefes Erbe» (Seiler 2015, 240).²¹ På Hiddensee er forholdet mellom individ og samfunn i endring, og fastlandets normer og regler blir fjernere og fjernere for dem som oppholder seg på øya: «was war schon *der Staat?*» (Seiler 2015, 165).²² Hiddensee blir framstilt som et skjermet mikrokosmos med sine egne lover og regler.²³

Kruso, mer naturmenneske enn del av fastlandets sivilisasjon, er overbevist om at de skipbrudnes møte med naturen vil føre dem tilbake til «das Denken des innersten Ichs, das Denken unseres Selbst in der Geschichte» – som derigjennom får styrket sin moralitet,

¹⁸ Om intertekstualitet i *Kruso*, se Bach 2016.

¹⁹ «Øya er erfaringen» (Seiler 2015a, 168).

²⁰ «hvilket narrespill vareverdenen var» (Seiler 2015a, 346).

²¹ «friheten egentlig alltid har vært der, i oss, som en dyp arv» (Seiler 2015a, 231).

²² «hva var vel staten?» (Seiler 2015a, 159). En liten gruppe blant sesongarbeiderne pleier med jevne mellomrom å utrope øya til «Freie Republik Hiddensee» (166).

²³ Michael Hofmann påpeker at det også var et typisk kjennetegn for reiseskildringer som kom ut i DDR-tiden å drøfte mulige alternativer til en rent kapitalistisk samfunnsmodell (Hofmann 2013, 175).

solidaritet og sitt politiske engasjement (Seiler 2015, 258).²⁴ På den måten vil hver og en beskyttes mot systemets moralske forfall og gjøres i stand til å kunne bidra til at samfunnet litt etter litt forandres innenfra. Ikke på et teoretisk plan, men i form av sosial, politisk og praktisk erfaringsbasert handling. Kraften og initiativet er en ressurs som finnes i hver enkelt. Her er det en tydelig referanse til Rousseau som mente at dyden ikke er viten, men handling (Schulz 2013, 286).

For Kruso er Hiddensee stedet der landets skipbrudne får muligheten til å (gjen-)oppdage sin identitet som naturvesen. Kruso framstiller dette nærmest som en lovmessighet. For ham ligger frihetens kjerne i de skipbrudnes eksistensielle naturerfaring. Naturens stemme er det veiledende orienteringspunktet, og frihet er en egenskap ved Hiddensees natur: «die Freiheit, die den Dingen hier schon immer anhing, die in der Luft lag, das alte Geheimnis der Insel» (Seiler 2015, 152).²⁵ Mennesket trer i umiddelbar kontakt med naturen. For Kruso (i likhet med Rousseau) er naturtilstanden transhistorisk. Den betegner opprinnelsens natur, og den er uavhengig av og hevet over ethvert politisk system. Følgende sitat illustrerer at Krusos utopi følger i Rousseaus fotspor:

Die Insel ist der Ort. Hier gelingt es den meisten schon nach Stunden, die Wurzel zu berühren. Sie ist in uns hineingewachsen aus der Vorvergangenheit, nicht seit der Geburt etwa oder gerade in diesen Tagen, wie manche glauben möchten, nein, ich meine: seit Menschengedenken. Gelingt es uns, die Wurzel zu berühren, spüren wir es: Die Freiheit ist da, tief in uns, sie wohnt dort, so tief wie unser innerste Ich. Das ist die Freiheit, die ich meine. Die ist das Denken des innersten Ichs, das Denken unseres Selbst in der Geschichte. Wir müssen nichts anderes tun, als dieses Denken zu wecken. Oft ist es gefangen in einer Ohnmacht. Es gibt alle möglichen Formen der Gefangenschaft, Ed. Angst, Alpträume, Krampf, Apathie. Dazu kommen die Schlacken, immerzu Schlacke, die sich auf uns legt, solange wir leben. Ein schwerer Niederschlag von Ehrgeiz, Macht, Habgier, Besitz, rostige, giftige, aschene Schlacken. Sicher, manchmal ist die Wurzel schon verfault oder vertrocknet. Das sind Verlorene, Finsterlinge, aufgegebene Menschen. Aber nicht bei ihnen, Ed. Sonst kämen sie nicht auf die Insel – sie haben die Wurzel gespürt. (Seiler 2015, 257-258)²⁶

²⁴ «Det er den friheten jeg mener. Den er det innerste jegets tenkning, vårt selvs tenkning i historien» (Seiler 2015a, 248).

²⁵ «Det dreide seg om friheten som alltid fulgte med tingene her, den som lå i luften, øyas gamle hemmelighet» (Seiler 2015a, 146).

²⁶ «Øya er det første skrittet, forstår du, Ed? Øya er stedet. Her lykkes det de fleste å berøre roten allerede etter noen timer. Roten er vokst inn i oss fra en svært fjern fortid, ikke for eksempel fra fødselen eller nettopp i de dager, slik mange gjerne tror, nei, jeg mener: fra så langt tilbake man kan tenke. Lykkes det oss å berøre roten, føler vi det: Friheten er der, dypt inne i oss, den bor der, så dypt inne som vårt innerste jeg. Det er den friheten jeg mener. Den er det innerste jegets tenkning, vårt selvs tenkning i historien. Vi behøver ikke gjøre annet enn å vekke denne tenkningen. Ofte er den fanget i en avmakt. Det finnes alle mulige former for fangenskap, Ed. Angst, mareritt, krampe, apati. I tillegg kommer slaggene, alltid slaggene som legger seg på oss så lenge vi lever. Et kraftig nedslag av ærgjerrighet, makt, havesyke, eiendom, rustne, giftige askeaktige slagg. Sant nok, ofte er roten allerede råtten eller tørket ut. Det er fortapte, oppgitte mennesker, mørkemenn. Men ikke hos dem, Ed. I så fall ville de ikke ha kommet til øya – de har følt roten» (Seiler 2015a, 248).

Her nevner Kruso eksempler på sivilisasjonens korrupperende innflytelse. Ærgjerrighet, makt, grådighet, eiendom, sivilisasjonens slagg av forskjellige slag kan føre til at mennesket råtner på rot og mister sin naturgitte, transhistoriske forankring i en felles humanitet av syne. Naturen er menneskets veileder. For Kruso og Rousseau er naturen en åpen bok der en kan finne en ekte og sann form for tro, utenfor, og uavhengig av institusjonene, kirken og religioner (Schulz 2013, 289).²⁷ Rousseau gjorde naturen til oppdragelsens målestokk, og Kruso følger ham i det. Naturen er et rom der jeget kan trekke seg tilbake fra samfunnet og samtidig transcendere seg selv i erfaringen.

I Rousseaus naturnarrativer fungerer naturen som orienteringsmetafor: Som gjenstand og medium for subjektets eksistensielle enhetserfaring styrker naturen menneskets selv-innsikt idet den styrker den enkeltes bevissthet om sin identitet som naturvesen (Schulz 2013, 281). Seilers protagonist refererer eksplisitt til Rousseaus tanke om en indre frihet som gjentar seg i det ytre når han sammenlikner subjektets selvbesinnelse med dets tilbakevending til naturens og hjertets stemme:

Die Insel ist das Versteck, die Insel ist der Ort, wo sie zu sich kommen, wo man zurückkehrt in sich selbst, das heißt zur Natur, zur Stimme des Herzens, wie Rousseau es sagt. Niemand muss fliehen, niemand ertrinken. Die Insel ist die Erfahrung. Eine Erfahrung, die es ihnen erlaubt, zurückzukehren, als Erleuchtete. Eine Erfahrung, die es ermöglicht, das Leben weiterzuleben, bis zu dem Tag, an dem Quantität in Qualität umschlägt, an dem das Maß der Freiheit in den Herzen die Unfreiheit der Verhältnisse mit einem Schlag übersteigt. (Seiler 2015, 175)²⁸

Naturen som åpenbarer seg for mennesket, har for Rousseau og for Kruso en tydelig politisk relevans, fordi den legger grunnsteinen til den enkeltes frigjørings- og bevisstgjøringsprosess. Stedsmotivet i *Kruso* peker på øya som kimen til friheten – på et personlig plan og på et samfunnsplan. Det er viktig for Rousseau og Kruso at subjektet ikke står alene. Det gode og det skjønne, understreker Rousseau, åpner seg kun gjennom fellesskap og delaktighet (Schulz 2013, 287). For å være dydig og ærbar behøver den enkelte en kontekst bestående av ikke instrumentelle, sosiale og politiske relasjoner – slik Kruso skildrer «de opplystes» fellesskap i restauranten Klausner: «Die Erleuchteten stehen alle miteinander in Verbindung, jede Frau, jeder Mann» (Seiler 2015, 232).²⁹

Avslutning

Seilers *Kruso* forteller om DDRs skipbrudd – «[den] Schiffbruch eines ganzen Landes» (Seiler 2015, 234), men hovedfokuset rettes mot en visjon om å bygge en ny og bedre

²⁷ Schulz påpeker at religionen for Rousseau er et politisk verktøy (Schulz 2013, 289).

²⁸ «Øya er gjemmestedet, øya er stedet hvor de kommer til seg selv, hvor man vender tilbake til seg selv, det vil si til naturen, til hjertets stemme, som Rousseau sier. Ingen er nødt til å flykte, til å drukne. Øya er erfaringen. En erfaring som tillater dem å vende tilbake, som opplyste og inspirerte. En erfaring som gjør det mulig å leve livet videre, helt til den dagen da kvantitet slår om til kvalitet, da graden av frihet i hjertene med ett slag overstiger ufriheten i de ytre forholdene, det øyeblikket... Da vil det banke kraftig, et eneste stort dundrende hjerteslag» (Seiler 2015a, 168).

²⁹ «De opplyste står alle i forbindelse med hverandre, enhver kvinne, enhver mann» (Seiler 2015a, 223-24).

framtid – på menneskets premisser – innenfor et politisk regime som har spilt fallitt. Romanen *Kruso* benytter seg av ulike motiver fra reiselitteraturgenren og især robinsonaden for å skildre en avsidesliggende østtysk øy som et magisk sted der DDRs flyktninger kunne frigjøre seg fra vareøkonomiens fristelser og dermed bli resistent mot tanken på å prøve seg på et livsfarlig fluktforsøk over Østersjøen til Møn, det vil si Vesten. Kruso proklamerer en allmenn humanitet, der naturen på Hiddensee får mennesket til å vokse: «Rick sagte, die Insel hätte seine Seele groß gemacht» (Seiler 2015, 252).³⁰ Kruso ser på friheten som en oppgave, og naturen fungerer som veileder (Seiler 2015, 265). Hans, og sesongarbeidernes misjon, slik han ser det, går ut på å legge til rette for at landets skipbrudne oppdager og omsetter sine muligheter, og derigjennom utopien om oppbruddet til en ny tid. Seilers protagonist forfekter et oppdragelsesprosjekt og en politisk kultur, der deltakelse og borgerplikter står sentralt. For Kruso er det ingen motsetning mellom natur og kultur – de to supplerer hverandre. Det er naturen som aktiverer og styrker subjektets naturlige evne til autentisk deltakelse i eget og andres liv, noe som igjen er en forutsetning for å kunne skape en stat på menneskets vilkår. På terskelen til en ny tid framstår Hiddensee som et idealisert, paradislignende sted og et transitrom der de skipbrudne kan gjenvinne samklang og balanse – «a place of purification».

Rousseau anbefalte *Robinson Crusoe* som ideell lektyre for menn som skulle tilegne seg en naturlig omgang med omverdenen (Armstrong 2020). *Kruso* skildrer nettopp dette ved å ta i bruk et mangfold av motiver knyttet til robinsonadegenren: Ed er på mange måter prototypen på Krusos målgruppe blant DDRs befolkning: Ed har lidd skipbrudd når han kommer til øya. Han går veien fra fremmedgjøring via «indre emigrasjon» (Seiler 2015, 168) til suverenitet og autenticitet ved hjelp av erfaringene han gjør. Reise- og prøvelsesmotivet henger uløselig sammen: Mot slutten av romanen har erfaringene gjort ham i stand til å følge samvittighetens stemme. I bokens epilog reiser Ed til Københavns «Retsmedicinske Institut» for å søke i arkivene over DDRs anonyme vannlik, funnet av fiskere mellom Rügen, Hiddensee og Møn. Ed ønsker å bidra til å gi de druknede DDR-flyktningene en identitet – posthumt.

Bibliografi

- Armstrong, Charles Ivan. 2020. «Robinson Crusoe». I *Store Norske Leksikon*. https://snl.no/Robinson_Crusoe. Oppdatert 2020. Sist åpnet 01.05.2022.
- Clemmensen, Jesper. «Fluchtroute Ostsee. Die Flucht nach Dänemark». 2014. <https://www.goethe.de/ins/dk/de/kul/mag/20654637.html>. Oppdatert 2014. Sist åpnet 01.05.2022.
- Bach, Oliver. 2016. ««Er spürte die unvergleichliche Wärme des Erzählens». Ästhetisches Probehandeln, progressive und kritische Intertextualität in Lutz Seilers *Kruso*». *Zeitschrift für deutsche Philologie* 4 (2016), 581-606. <https://doi.org/10.37307/j.1868-7806.2016.04.07>
- Bordemann, Suzanne. 2022. ««Das erste Mal im Leben konnte er fühlen, wie sein Denken begann.» Überlegungen zu einer Politik der Ästhetik in Lutz Seilers Roman

³⁰ «Rick sa at øya hadde gjort sjelen hans stor» (Seiler 2015a, 243).

- Kruso*». I *Publikationen der Internationalen Vereinigung für Germanistik (IVG)*, 34, bind 5, *Gesellschaftliche Verantwortung in der Gegenwart: Europa und Erinnerung*, redigert av Paul-Michael Lützeler, Britta Herrmann og Michael Braun (Open access, Peter Lang Group, 2022), 201-210.
- Daemmrich, Horst S. og Ingrid Daemmrich. 1995. *Themen und Motive in der Literatur: ein Handbuch*. 2. Utg. (Tübingen: UTB, Francke, 1995).
- Davidson, Peter. 2005. *The Idea of North* (London: Reaktion Books, 2005).
- Die Norddeutschen Künstlerkolonien. 2012. «Die Künstlerkolonie Hiddensee». <http://www.norddeutsche-kuenstlerkolonien.de/cms/kunstlerkolonie-hiddensee/>. Oppdatert 31.03.2012. Sist åpnet 01.05.2022.
- Erb, Andreas, Christof Hamann og Julian Osthues. 2017. «Literatur und Reisen. Eine Einführung». I *Kindler Kompakt Reiseliteratur*, redigert av Andreas Erb, Christof Hamann og Julian Osthues (Stuttgart: Metzler, 2017), 9-30.
- Friedrich, Hans-Edwin. 2003. «Utopie». I *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, redigert av Georg Braungart et al., 3. utg., bd. 3 (Berlin, New York: De Gruyter, 2003). <https://doi.org/10.1515/9783110914672>.
- Fuchs, Anne. 2017. «Life as Robinsonade: Reflections on the Chronopoetics of Lutz Seiler's *Kruso*». *Oxford German Studies* 46 (4) (2017), 416-427. <https://doi.org/10.1080/00787191.2017.1370187>
- Hofmann, Michael. 2013. «Der Wilde Osten und der poetische Süden. Grundlegungen und Modellanalysen zur Reiseliteratur in der DDR». I «*Nach der Mauer der Abgrund?*» (*Wieder-) Annäherungen an die DDR-Literatur* (Amsterdamer Beiträge zur neueren Germanistik), redigert av Norbert Otto Eke (Amsterdam: Brill, 2013), 175-193.
- Løvlie, Lars. 2013. «Rousseau i våre hjerter». *Studier i pædagogisk filosofi*, 2(1) (2013), 1-20. <https://doi.org/10.7146/spf.v2i1.6321>
- Maurer, Andrea. 2005. «Utopien: Seismographen gesellschaftlicher Verhältnisse. Kritische Anmerkungen zu Richard Saage». *Erwägen Wissen Ethik* 3 (2005), 313-315.
- Morus, Thomas. 2020 *Utopia*. Oversatt av Gerhard Ritter (Stuttgart: Reclam, 2020).
- Refsum, Christian. 2007. «motiv». I *Litteraturvitenskapelig leksikon*, redigert av Jakob Lothe, Christian Refsum og Unni Solberg (Oslo: Kunnskapsforlaget, 2007), 145.
- Saage, Richard. 1997. «Zum Verhältnis von Individuum und Staat in Thomas Morus' «Utopia»». *Utopie kreativ*, 85(86) (1997), 134-145.
- Scholz, Susanne. 2017. «Daniel Defoe». I *Kindler Kompakt Reiseliteratur*, redigert av Andreas Erb, Christof Hamann, Julian Osthues (Stuttgart: Metzler, 2017), 77-80.
- Schulz, Daniel. 2013. «Naturerzählungen und republikanische Geltungsbedingungen bei Rousseau». I *Demokratie und Transzendenz. Die Begründung politischer Ordnungen*, redigert av Hans Vorländer (Bielefeld: Transcript, 2013), 277-296. <https://doi.org/10.14361/transcript.9783839422786.277>
- Seiler, Lutz. 2015. *Kruso* (Berlin: Suhrkamp 2015 [2014]).
- Seiler, Lutz. 2015a. *Kruso*. Oversatt av Sverre Dahl (Oslo: Gyldendal 2015).